

Was darf ich hoffen? Poznámky ku Kantovej *Religionsphilosophie*

Jozef E. Murín

Abstrakt:

Táto práca sa venuje filozofii náboženstva v diele Immanuela Kanta, predovšetkým jeho rozboru náboženstva v spise *Náboženstvo v medziach číreho rozumu*. Práca je zameraná na tieto hlavné témy spisu: existencia zla v človeku, predispozícia k dobrému, sklon k zlému, boj dobrého a zlého princípu o vládu nad človekom, ľudská prirodzenosť, pôvod zla v nej a možnosť dobrého, t. j. mravného života. Kant navrhuje vytvoriť (neviditeľnú) etickú obec ako spôsob realizácie kráľovstva Božieho na zemi. Vo svojom diele sa Kant zaoberá znakmi pravej cirkvi a pravého, t. j. mravného náboženstva rozumu, ďalej vznikom kultového náboženstva a spôsobu založenia mravného náboženstva rozumu transformáciou historického (kultového) náboženstva. Historicky vidí túto úlohu splnenú v podobe kresťanstva, pričom predkladá jeho dôkladnú a radikálnu interpretáciu prostredníctvom mravného zákona. V poslednej časti spomínaného spisu sa Kant venuje možnostiam služby pre etickú obec a formám pseudoslužby, ponúka kritiku viery na zázraky, zástupné konanie, viery v silu či zmysluplnosť osobnej a verejnej modlitby, a tiež kritiku akéhokoľvek náboženského kultu, ktorý bezprostredne nevedie k mravnému konaniu.

Kľúčové slová:

filozofia náboženstva, mravnosť, radikálne zlo v človeku, náchylnosť k zlému, pôvod zla v človeku, etická obec, kráľovstvo Božie na zemi, prirodzené náboženstvo, morálny zákon, morálna povinnosť, viera na zázraky.

„*Náboženstvo je rozpoznanie všetkých našich povinností ako Božích prikázaní.*“

Immanuel Kant

Immanuel Kant, jeden z najväčších mysliteľov európskej filozofickej tradície, prežil celý svoj život v Kráľovci vo východnom Prusku (Königsberg, dnes Kaliningrad). Bol vychovaný v prísnom pietistickom duchu, od roku 1740 študoval vo svojom rodnom meste na univerzite, kde sa v roku 1755 stal docentom a v roku 1770 profesorom logiky a metafyziky. Ako prednášajúci bol vyhľadávaný a obľúbený nielen medzi študentmi, ale aj medzi obyvateľmi mesta. Vo veku 40 rokov sa kvôli svojmu zdravotnému stavu rozhodol lepšie hospodáriť so svojím zdravím a začal dodržiavať presný denný režim: vstával o piatej ráno, hodinu premýšľal o svojom dennom programe a od ôsmej do deviatej, prípadne od deviatej do desiatej (podľa ročného obdobia), prednášal na univerzite. Na obed si pozýval

svojich priateľov (v počte nie menej než Grácií a nie viac než Múz). Pri obede sa vyhýbal filozofickým témam. Denne o piatej začínal svoju prechádzku a neskôr sa venoval čítaniu až do desiatej večer – času spánku.

K jeho známejším prácam patria Všeobecné dejiny prírody a teória nebies (1755), Kritika čistého rozumu (1781), Prolegomena ku každej budúcej metafyzike, ktorá sa bude môcť nazvať vedou (1783), Základy metafyziky mravov (1785), Kritika praktického rozumu (1788), Kritika súdnosti (1790), Náboženstvo v medziach číreho rozumu (1793), Traktát o večnom mieri (1795), Spor fakúlt a Antropológia (1798).

Počas svojho života sa Kant zaoberal mnohými témami, ktoré sa v dnešnej filozofii označujú spoločným názvom „filozofia náboženstva“. Tu patria argumenty o existencii Boha, Božie atribúty, nesmrteľnosť duše, problém zla a pomer morálnych princípov k náboženskému presvedčeniu a praxi.

„MUSEL SOM ZRUŠIŤ VEDENIE, ABY SOM ZÍSKAL MIESTO PRE VIERU“

Kantov „kopernikovský obrat“ vo filozofii je prechodom od *ontoteológie*¹ k filozofii založenej na teórii *transcendentálnej subjektivity*.² Obracia sa k jednotlivcovi. Človek je tvorom nielen poznávajúcim, ale aj konajúcim. Ako a podľa čoho máme teda konať? Má byť naše konanie, naša vôľa, určovaná niečím nezávislým od nášho rozumu, alebo zákonmi, ktoré sú v nás samých?

Kant vyčíta etikám pred ním heteronómiu – to, že mravnosť zakladajú na dôvode vôle mimo nás. Takto sa nedá získať žiaden nevyhnutný a všeobecne platný princíp konania, praktický zákon, ktorý by človek mohol prijímať ako maximu, zásadu svojho konania. Etika, ktorá má platiť všeobecne, bezpodmienečne, môže byť založená iba na kategorickom imperatíve. Môže to byť jedine taký princíp, ktorý obsahuje určujúci dôvod vôle nie v matérii, ale vo forme. Vôľa má mať formu všeobecného zákonodarstva³. To, ako sa má konať u Kanta nevyplýva z toho, čo je dobré. Naopak: to, čo je dobré vyplýva z toho, ako konať. Či je konanie dobré, závisí od vnútorného postoja konať dobro, pretože je dobré, tzn. nekonať zo žiadnej inej pohnútky.

NÁBOŽENSTVO V MEDZIACH ČÍREHO ROZUMU

Kant odhaľuje, že náboženstvo nie je možné fundovať poznaním. Zakladá ho preto na konaní. O ideách, ako je sloboda, nesmrteľnosť alebo Boh, nemôže teoretický rozum nič

¹ Slovom *ontoteológia* sa zvyčajne označuje spojenie Aristotelovej tézy, že najvyšším princípom všetkého, čo sa nám ukazuje, je „súcne ako také“ s gréckym prekladom Starého zákona, kde sa Boh označuje ako „to súcne“. Septuaginta (Ex 3,14) prekladá mnohovýznamové hebrejské אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה (ja som to súcne).

² Cf. Schaeffler: *Filosofie náboženství*, s. 50

³ Cf. Störig: *Malé dějiny filosofie*, s. 309

povedať, môže ich jedine pripustiť ako regulatívne idey⁴. Kant pripúšťa iba možnosť v ne veriť. Prečo? Praktický rozum nás núti v ne veriť. Mravný zákon si žiada, aby sme si zaslúžili najvyššiu čnosť. Usilovať o šťastie je skôr záležitosťou obratnosti, než čnosti. Ak sa od nás žiada nie to, aby sme boli *šťastní*, ale *šťastia hodní*, potom musí existovať spravodlivé vyrovnanie po smrti, ktorého garantom je Boh. Mravné konanie nie je možné bez viery v slobodu, nesmrteľnosť a Boha. Mravné konanie je praktickým uznaním Boha.

Kant sa v štyroch knihách spisu *Religion* venuje (a) usídleniu zlého princípu vedľa dobrého, teda radikálnemu zlu, (b) súboju medzi dobrým a zlým princípom o panstvo nad človekom, (c) víťazstvu dobrého princípu a založeniu Božej ríše na Zemi a tiež (d) službe a pseudoslužbe pod panstvom dobrého, čiže náboženstvu a „farárčeniu“⁵.

RADIKÁLNE ZLO V ČLOVEKU

V svojej rozprave začína Kant od historickej skúsenosti, teda od všeobecného pocitu ľudstva, že „*svět všecken ve zlém leží*“ (1 Jn 5,19b). Je to obžaloba sprevádzajúca ľudstvo od najstarších čias, nárek starý ako samo básnické umenie. Rôzne kultúry sa zhodujú, že svet začal v dobrom období, v zlatej dobe, v raji či spoločenstve s nebeskými stvoreniami. Toto šťastie sa rozplynulo a nastal prepád do morálneho zla, s ktorým ruka v ruke prichádza fyzické zlo.⁷

Ako je to s človekom? Je v tomto svete dobrý alebo zlý? Človeka nazýva Kant zlým, ale nie pre samotné zlé skutky, ktoré koná, ale preto, lebo ich konaním prezrádza v sebe prítomnosť zlých maxím. Subjektívny základ používania slobody pod objektívnymi morálnymi zákonmi nazýva prirodzenosťou človeka. Je aktom slobody, inak by ľudské konanie nemohlo byť zlé alebo dobré v morálnom zmysle. Preto sa musí zlé konanie odvodzovať zo zlej maximy v človeku, pretože ak by tu išlo o nejaký prírodný pud, potom by konanie nebolo slobodné, ale dalo by sa previesť na determináciu javmi prírodnými.⁸

„Ak teda povieme: človek je od prirodzenosti dobrý, alebo, je od prirodzenosti zlý: tak to znamená iba toľko, ako: obsahuje (nám nepreskúmateľný) prvý základ prijímania dobrých alebo zlých maxím; a týmto rovnako vyjadruje charakteristiku svojho rodu.“⁹ Táto charakteristika, ktorá odlišuje človeka od ostatných rozumných bytostí (a) je človeku vrodená, (b) človek nie je nositeľom viny ani zásluhy (keď je človek zlý alebo dobrý). Keďže však existencia tejto charakteristiky nemôže byť empiricky dokázaná, je vrodená iba v tom

⁴ Cf. *ibid.*, s. 313

⁵ Nemecké *Pfaffentum* sa prekladá problematicky. Znamená čosi ako cirkevný byrokratizmus, neúnosnú inštitucionalizáciu náboženstva, „klerikalizmus“, teda stav, keď náboženské inštitúcie existujú len samy pre seba, prípadne iba za mocenským účelom.

⁶ V celej práci používam citácie z Biblie bratov Kralických, a to z toho dôvodu, že ide o pomerne presný preklad, zodpovedajúci Lutherovmu prekladu, ktorý používa Kant.

⁷ Cf. Kant: *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, s. 665

⁸ Cf. *ibid.*, s. 667

⁹ *Ibid.*, s. 668

zmysle, že je už s narodením človeka v ňom prítomná, a teda nie v tom zmysle, že by ju narodenie spôsobovalo. Človek nemôže byť podľa prirodzenosti dobrý aj zlý zároveň, ohrozilo by to stabilitu maxím a ich presnosť.

Človek má *disponovanosť* (Anlage) k *dobrému vo svojej prirodzenosti*.

Z hľadiska účelu Kant rozlišuje tri triedy určenia človeka¹⁰:

1. Vloha k živočíšnosti, ktorá človeku patrí ako živému. Prejavuje sa ako čisto fyzická a mechanická sebaláska; nepotrebuje rozum, je zameraná na (a) sebazáchovu ako jedinca, (b) zachovanie druhu prostredníctvom pohlavného pudu a starostlivosť o potomstvo a (c) spoločenstvo s ostatnými ľuďmi, čiže pud spoločnosti. Z týchto troch sa dajú odvodiť neresti obžerstva, zmyslovej slasti alebo bezprávia.
2. Vloha k ľudskosti, ktorá človeku patrí ako živému a rozumnému. Odvodzuje ju z porovnávacej sebalásky (čo si vyžaduje rozum): je to schopnosť cítiť sa šťastne, resp. nešťastne na základe nášho sebaoporovnanie s inými. Táto vloha nás vedie k túžbe získať hodnotu v očiach druhých. Z nej sa dajú odvodiť neresti žiarlivosti, osočovania, nepriateľstva, zlomyseľnosti, závesti, nevďačnosti a škodoradosti.
3. Vloha pre osobnosť, ktorá človeku patrí ako stvoreniu rozumnému a schopnému dbať o morálny zákon ako postačujúcu pohnútku vôle.

Vymenované vlohy chápe Kant ako morálne indiferentné, teda osebe ani dobré ani zlé, aj keď pripúšťa, že pôvodne boli vlohami k dobrému. Ak išlo pôvodne o vlohy k dobrému, ako vysvetliť ľudský sklon k zlému?

Kant definuje sklon ako subjektívny základ možnosti náchylnosti (habituálnej žiadostivosti). Od predispozície sa sklon odlišuje tým, že by síce mohol byť vrodený, ale je ho nevyhnutné myslieť ako získaný, resp. ako človekom na seba privodený. Ak by sa takýto sklon dal považovať za všeobecne patriaci k ľudstvu, mohol by sa nazvať *prirodzeným sklonom človeka k zlu*.

Schopnosť konať zlo má u Kanta tri stupne¹¹:

1. Krehkosť ľudskej prirodzenosti: „*Nebo toho, čo činím, neobľubuji; nebo ne, čo chci, to činím, ale, čo v nenávisti mám, to činím.*“ (Rim 7,15) Táto krehkosť sa prejavuje tak, že síce prijímame morálny zákon do svojej maximy, ale chýba nám sila na realizáciu tejto maximy.
2. Nečistota, nerýdzosť. Ak je naša maxima dobrá vzhľadom na objekt a máme silu na jej realizáciu, nie je čisto morálna, pretože neprijala zákon ako dostatočnú pohnútku (nekonáme povinnosť kvôli samotnej povinnosti, ale máme iné vedľajšie pohnútky).

¹⁰ Cf. *ibid.*, s. 673

¹¹ Cf. *ibid.*, s. 678

3. Skazenosť, zvrátenosť, ktorá sa prejavuje ako úplné prevrátenie etického poradia pohnútok slobodnej vôle. Konanie je síce dobré (v zmysle legálnosti), ale nie nemorálne.

Ak Kant hovorí, že človek je zlý, myslí tým to, že si uvedomuje existenciu mravného zákona, ale predsa sa od neho pri zapracovaní do svojich maxím odkláňa. To, že je zlý od prirodzenosti znamená, že zlo sa dá od neho čakať ako od druhu. Táto kvalita sa však nedá vyvodiť z jeho druhu *a priori*, ale z toho, čo poznáme, tzn. zo skúsenosti. Preto môžeme predpokladať zlo u každého človeka, aj u toho najlepšieho. Tento sklon k zlu, nazýva Kant *radikálne (vrodené) zlo*.

Kde je pôvod tohto radikálneho zla? Určite ho podľa Kanta nemožno pripísať zmyslovosti a inklináciám, ktoré sa na ňu viažu, pretože nie sme zodpovední za jej existenciu, nie sme jej autormi. Nemožno ho pripísať ani skazenosti morálne-zákonodarného rozumu; rozum nemôže popierať autoritu zákona, ktorý je jeho vlastným. Kant usudzuje, že ani najhorší človek nemôže odmietnuť morálny zákon v zmysle rebélie, vypovedania poslušnosti¹². Ak by proti morálnemu vedomiu nič nepôsobilo, stačilo by ako pohnútku k prijatiu zákona do svojej maximy. Ale do svojich maxím preberáme aj pohnútky zmyslovosti. To, či je človek dobrý alebo zlý, nezávisí od pohnútok, ktoré preberá do svojich maxím, ale na ich podriadení – závisí od toho, ktorú z nich urobí podmienkou tej druhej. Teda človek je zlým v tom zmysle, že prevracia poradie pohnútok pri ich prijímaní do maximy. Prijíma zmyslovosť aj morálny zákon, ale keď zistí, že ich musí usporiadať, spraví zmyslovosť podmienkou pre morálny zákon. *Toto zlo je radikálne, pretože narušuje základ všetkých maxím*.

Pod pôvodom chápe Kant odvedenie účinku z jeho prvej príčiny. Pôvod môže tkvieť v rozume alebo v čase. V prvom prípade ide o existencii efektu, v druhom o jeho výskyt. Svoju analýzu pôvodu zla demonštruje Kant na mýtickom rozprávaní o prehistórii sveta z knihy Genezis¹³.

Pôvod zla v človeku je ustanovený dedičstvom po prvých rodičoch, ktorí do stavu zla vpadli zo štádia nevinnosti prvým použitím slobodnej vôle. Podľa biblického rozprávania začína existencia zla hriechom (porušením morálneho zákona). Morálny zákon ľudia spoznali nie ako čistý, rýdzy, ale ako zatienený túžbami, vo forme zákazov: „*I zapověděl Hospodin Bůh člověku, řka: Z každého stromu rajského svobodně jísti budeš; ale z stromu vědění dobrého a zlého nikoli nejez; nebo v který bys koli den z něho jedl, smrti umřeš.*“ (Gn 2, 16-17). Potom nenásledovali tento zákon, ale hľadali iné motívy, dobré len podmienne. Maximou sa stalo nasledovanie povinnosti nie ako povinnosti ale ako cesty k iným cieľom.

¹² Cf. *ibid.*, s. 680

¹³ Cf. *ibid.*, s. 689

Prvý počiatok zla je pre nás nepochopiteľný. Podľa biblického rozprávania bol človek do neho zvedený. Nie je prvotne skazený, je schopný zlepšenia.

Je v moci človeka urobiť sa dobrým, závisí to od jeho slobodnej vôle, inak by nebol morálne zodpovedný. Keď sa hovorí, že bol stvorený dobrý, znamená to iba to, že je stvorený pre dobro, a že pôvodná predispozícia je dobrá. To neznamená, že by bol aktuálne dobrý, ale iba to, že má vo svojej moci rozhodnutie, či sa stane dobrým alebo zlým – podľa toho, či prevezme do svojich maxím príklon k predispozícii k dobru¹⁴. Je možné (ale nedokázateľné), že na to potrebuje nadprirodzenú kooperáciu, možno v podobe odstránenia prekážok, alebo priamo vo forme pozitívnej asistencie. Túto kooperáciu si však najprv musí zaslúžiť, čiže musí sa tejto pomoci chopiť.

Ako môže zlý človek prinášať dobré ovocie? Odpoveď znie, že môže ako dobrý človek priniesť aj ovocie zlé – je predsa dobrý iba v predispozícii, nie aktuálne. Návrat k pôvodnej predispozícii k dobru nie je získavaním stratenej pohnútky k dobru, pretože pohnútku pozostávajúcu z rešpektu k morálnemu zákonu človek nikdy nebol schopný stratiť. Pod návratom treba rozumieť ustanovenie čistoty (rýdzosti, neporušenosti) tohto práva, ako hlavného základu našich maxím. Čnosťou nazýva prispôsobovanie sa práva krok za krokom od tendencie k neresti k tendencii opačnej. V prvom kroku nie je nevyhnutná zmena srdca, stačí zmena správania, zvyklostí. (zatiaľ nejde o poslušnosť pre povinnosť, ale pre inú pohnútku: klamár prestane klamať, aby nestratil reputáciu, alebo aby neprišiel o profit). Ak sa ale máme stať nielen legálne, ale aj morálne dobrými, nestačí nám ako pohnútku púha znalosť povinnosti – tento cieľ sa nedá dosiahnuť postupnou premenou, ale iba revolúciou, znovuzrodením: „*Amen, amen pravím tobě: Nenarodí-li se kdo z vody a z Ducha svatého, nemůž vjíti do království Božího.*“ (Jn 3, 5). Pokrok v mravoch sa začína od koreňa nerestí, zmenou rozvrhu mysle.

Kant delí náboženstvá na také, ktorých úsilím je získať priazeň (uctievaním, klaňaním) a morálne náboženstvo¹⁵. V prvom prípade si človek myslí, že Boh ho môže urobiť večne šťastným bez toho, aby on musel čokoľvek urobiť. V prípade morálneho náboženstva (Kant považuje za jediné morálne náboženstvo kresťanstvo¹⁶) musí každý robiť toľko, koľko je v jeho silách, aby bol lepším.

Všíma si štyri transcendentné idey, ktoré potrebuje rozum na účel morálky. Upozorňuje, že ich možno prijať iba ako nezrozumiteľné a nedajú sa zapracovať do maxím, či už pre praktické, alebo teoretické používanie. Vidí nebezpečenstvo v tom, že tieto idey môžu zdegenerovať, a to týmto spôsobom: (a) *dielo milosti* na fanatizmus, (b) *viera v zázraky* na povery, (c) *tajomstvá* na vieru v osvietenie a (d) *prostriedky milosti* na čarovanie.

¹⁴ Cf. *ibid.*, s. 694

¹⁵ Cf. *ibid.*, s. 696

¹⁶ Cf. *ibid.*, s. 700

BOJ DOBRÉHO A ZLÉHO PRINCÍPU

Aby sme sa stali dobrými, poznamenáva Kant¹⁷, nestačí rozvíjať zárodok dobra do nás vložený, ale je nevyhnutné aj aktívne bojovať proti pôvodu zla. Zlo netreba hľadať v prirodzených náklonnostiach, ktoré sú samy osebe dobré. Nemali by sme sa krotiť, ale uvádzať do vzájomnej harmónie. Kant vytýka stoickým morálnym filozofom, že chceli bojovať proti náklonnostiam a zlo videli iba v zanedbávaní boja proti nim. Skazenosť ľudskej prirodzenosti a pôvod tejto skazenosti nespočíva v náklonnostiach, ale v tom, čo určuje vôľu ako slobodnú¹⁸. Preto Kanta neprekvapuje, že je tento *nepriateľ* vykreslený ako niekto zvonku, ako zlý duch. „*Neboť není bojování naše proti tělu a krvi, ale proti knížatstvu, proti mocnostem, proti světa pánům temností věku tohoto, proti duchovním zlostem, kteréž jsou vysoko.*“ (Ef 6, 12) Toto poukázanie je síce úplne nedokázateľné, napriek tomu ho pre jeho praktické použitie považuje Kant za nedocniteľné.

Našou povinnosťou je vyzdvihnúť sa k ideálu morálnej dokonalosti – k dispozícii k dobru v jej čistote, rýdzosti. Kant prichádza s personifikáciou dobrého princípu: existuje archetyp tejto mravnej dokonalosti v podobe Syna Božieho, v mravne dokonalom človeku. Ľudstvo sa tak môže stať Bohu milým praktickou vierou v Syna Božieho. Túto myšlienku nachádzame v morálno-zákonodarnom rozume. Iba viera v praktickú platnosť tejto idey má morálnu hodnotu. To je jeden z dôvodov, prečo sa Kant stavia proti viere v historické zázraky – ich potreba odhaľuje našu ne-vieru.

„*A požehnal jim Bůh, a řekl jim Bůh: Plodtež se a rozmnožujte se, a naplňte zemi, a podmaňte ji, a panujte nad rybami mořskými, a nad ptactvem nebeským, i nad všelikým živočichem hýbajícím se na zemi.*“ (Gn 1,28) Človek sa ukazuje ako pôvodný vlastník (Eigentümer) všetkého na zemi. Bol vlastne pod-vlastníkom pod svojím Stvoriteľom. Objavuje sa zlá bytosť (ako sa pôvodne dobrá bytosť stala zlou nám nie je známe). Táto bytosť svojím pádom prichádza o nebeské vlastníctvo, chce si vytvoriť na zemi nové. Ako duchovnej bytosti jej pozemské a telesné nerobí radosť, preto hľadá panstvo nad človekom. Navedie ľudí na odpadnutie a tým zbavuje Boha tejto vlády¹⁹. Staré náboženstvo, nedokonalé pre potrebu odmietať a trestov ako motívov pre dodržiavanie zákonov, slúži dobrému princípu, aby nezostal zabudnutý jeho právny nárok na človeka. Ríša princípov je krajinou slobody, nie prírodou. V nej vládne ten, kto vládne nad dušami (mysľami). Dobrý princíp prichádza zo svojho vlastníctva: „*Do svého vlastního přišel, a vlastní jeho nepřijali ho. Kteříž pak koli přijali jej, dal jim moc syny Božími býti, totiž těm, kteříž věří ve jméno jeho*“ (Jn 1, 11-12). Život dobrého princípu je prelomením moci zlého princípu, aj keď ešte

¹⁷ Cf. *ibid.*, s. 709

¹⁸ Cf. *ibid.*, s. 711

¹⁹ Pri tomto si aj Kant kladie otázku, ktorá zostáva nezodpovedaná: prečo Boh ihneď túto zlú bytosť neničí? Prečo jej dovoľuje aj po tomto čine ďalšiu existenciu?

nie zvrhnutím jeho vlády²⁰. Toto rozprávanie zbavené mýtického šatu je blízke každému človeku a jasne mu ukazuje jeho povinnosť.

Založenie morálneho náboženstva (ktoré nestojí na dogmách a rituáloch, ale na dispozícii srdca plniť všetky ľudské povinnosti ako božské príkazy) si vyžaduje, aby sa všetky zázraky spojené s jeho zavedením, nakoniec aj sama viera na zázraky, stala nepotrebnou. Ak sa predpisom morálnej povinnosti – pôvodne vpísaným do srdca človeka rozumom – nechce uznať autorita, pokiaľ nie je dodatočne akreditovaný zázrakmi, prezrádza sa tým trestná miera morálnej ne-viery: „*I řekl k němu Ježíš: Neuzříte-li divů a zázraků, neuvěříte.*“ (Jn 4, 48) Zázraky sú pre Kanta len ohlásením zániku starého, kultového náboženstva a prizdobením novovznikajúceho náboženstva morálneho. Ich použitie má len získať prívržencov starého náboženstva pre novú revolúciu²¹.

VÍŤAZSTVO DOBRÉHO PRINCÍPU: BOŽIA RÍŠA NA ZEMI

Boj, ktorý vedie morálne založený človek proti zlu pod vedením dobrého princípu, môže viesť prinajlepšom k oslobodeniu spod panstva zlého. Aké prostriedky volí? Kant zisťuje, že panstvo dobrého princípu nemožno dosiahnuť inak, než založením a rozširovaním spoločnosti riadiacej sa zákonmi čnosti a na ich účel²². Tento „štát“ má jednotiacu vlajku čností, konštitutívnu ideu približovania sa k nim, a mal by mať zabezpečený neustály prírastok občanov. Je predsa povinnosťou človeka pripojiť sa k takémuto štátu.

Porovnajme teda prirodzený politický stav a občiansko-politický stav spoločnosti. V prvom prípade je „*každý každému vlkom*“, v druhom prípade sú pomery medzi ľuďmi podriadené záväzným právnym normám (*Zwangsgesetze*). V novom, občiansko-etickom stave sú ľudia zjednotení dobrovoľnými zákonmi čnosti (*Zwangsfreie Gesetze*). Človek má podľa Kanta vykročiť z prirodzeno-etického stavu, aby sa stal údom etickej obce (*Gemeinde*). V prirodzeno-etickom stave je totiž dobrý princíp neustále atakovaný zlom v človeku, a je povinnosťou ľudského druhu voči sebe samému, spojiť sa za účelom dobra²³. Etická obec je Božím ľudom pod etickými zákonmi. V nej sa na ľudí nemožno pozeráť ako na zákonodarné zhromaždenie. Kto je zákonodarcom? To môže byť jedine ten, u ktorého všetky skutočné povinnosti môžu byť pokladané za jeho prikázania: Boh. Kant ďalej pokračuje: myšlienka Božieho ľudu je vykonateľná len ako cirkev; založiť morálny Boží ľud je dielo, ktoré sa dá očakávať iba od Boha. To však neznamená, že by mal byť človek v tejto veci nečinný.

²⁰ Cf. *ibid.*, s. 739

²¹ Cf. *ibid.*, s. 741. Ostatne, v každom zavedenom náboženstve sa uznáva platnosť starých zázrakov, ktoré legitimizujú náboženstvo, ale nové zázraky, ktoré by mohli náboženský *establishment* narušiť, sa nepripúšťajú.

²² Cf. *ibid.*, s. 752

²³ Cf. *ibid.*, s. 755

Kant postuluje nasledujúce požiadavky, a súčasne aj znaky, pravej cirkvi²⁴:

1. Univerzalita teda všeobecnosť. Z toho vyplýva, že táto cirkev môže byť iba jedna.
2. Rýdzosť, očistenosť od povier a fanatizmu, aby boli vylúčené iné než morálne motivačné faktory.
3. Vzťahy usporiadané na základe princípu slobody.
4. Nemennosť konštitúcie, ktorá však pripúšťa prispôsobiteľnosť okolnostiam, miestu a času.

Keďže je etická obec iba reprezentáciou Božieho štátu, nemá žiadne viditeľné vedenie. Pri konštitúcii takto cirkvi je možné vychádzať z kultovej viery, postavenej na Písmach. Osobné uctievanie Boha sa má diať podľa slov: „*Ne každý, ktož mi říká: Pane, Pane, vejde do království nebeského, ale ten, ktož činí vůli Otce mého, kterýž v nebesích jest.*“ (Mt 7, 21) Kant teda odmieta akékoľvek formality, iba morálne konanie je hodné Božej pozornosti²⁵.

Otázka, ako by mal byť Boh prostredníctvom cirkvi (teda nie osobne) uctievaný, je nad rámec kompetencie rozumu: túto otázku rieši kultová viera. V obci vznikne potreba verejného záväzku, cirkevnej formy. V tomto Kant pripúšťa možnosť existencie viacerých cirkví (čo do formy), vyznávajúcich tú istú náboženskú vieru (morálne náboženstvo rozumu)²⁶.

Ako sa už uvádza v predchádzajúcom texte, na založenie náboženskej viery posluží stará kultová viera (zaujíma nás na nej iba to, čo vedie k plneniu ľudských povinností ako božích príkazaní, teda jej morálny rozmer). Výklad textov má k tomu smerovať, pričom „hermeneutickým kľúčom“ je morálka. Náboženstvo sa teda interpretuje z hľadiska morálneho zákona a je neprípustné odvodzovať morálku z náboženstva²⁷. Kultová viera je ústupok ľuďom, ktorí dostatočne neveria rozumu, a ktorí potrebujú božské založenie. Univerzálne náboženstvo je založené na čírom rozume.

Pri pohľade na historickú skúsenosť dospieva Kant k názoru, že prvý, a pravdepodobne aj jediný krát, kedy došlo k založeniu morálneho náboženstva, bol vznik kresťanstva²⁸. Hebrejské náboženstvo, predchodcu kresťanstva, hodnotí ako zákonníctvo a nad ním založenú politickú organizáciu, ku ktorej bola až neskôr pridaná moralita. Ježiš je pre Kanta dokonale mravným človekom, stelesnením archetypu Božieho Syna. Zrnko morálneho náboženstva, ktoré zasadil, rastie vždy viac a viac.

²⁴ Cf. *ibid.*, s. 761

²⁵ Cf. *ibid.*, s. 765

²⁶ Cf. *ibid.*, s. 768

²⁷ Koniec koncov, takto postupovali aj antickí morálni filozofi: aj najbláznivejšie božie činy z mýtických príbehov vykladali prostredníctvom mravného zákona, najhrubší polyteizmus interpretovali ako atribúty jednej božskej bytosti.

²⁸ Cf. *ibid.*, s. 792

Problém náboženských mystérií je *a priori* prirodzene neriešiteľný, Kant ho analyzuje z hľadiska mravného subjektu a objavuje tri idey, ktoré považuje za mravne nevyhnutné: (a) Boh ako všemohúci tvorca nebies a zeme, t. j. pôvodca mravného zákona, (b) Boh ako udržiavateľ, morálny strážca, (c) Boh ako správca svojich zákonov, sudca. Ďalej hovorí o troch nezrozumiteľných náboženských tajomstvách, ktoré stoja mimo akejkolvek možnosti rozumovej analýzy²⁹:

1. Povolanie ľudí k etickému štátu sa dá vysvetliť iba v prípade, že chápeme seba ako Božie stvorenia a Boha ako tvorca sveta, čo je nášmu rozumu nepochopiteľné. Ako je možné stvoriť v rámci zákonov kauzality slobodné stvorenie?
2. Tajomstvo vykúpenia.³⁰ Ak je človek skazený, prečo a najmä ako je možné zástupné konanie?
3. Tajomstvo vyvolenia, teda predurčenie časti ľudstva k blaženosti a časti k zavrhnutiu.

NÁBOŽENSTVO A FARÁRČENIE

Ako sa už spomína v predchádzajúcom texte, Božia ríša na Zemi je mysliteľná iba ako náboženstvo, pričom to môže existovať len verejne, reprezentované cirkvou. Cirkev treba založiť na Písmach³¹ a musia existovať správcovia, služobníci cirkvi. Čisté morálne náboženstvo rozumu však nedovoľuje inú než prostú (neviditeľnú) cirkev³². Nemá žiadnych úradných služobníkov v právnom zmysle, každý prijíma svoje príkazy sám. Všetci sú jej služobníkmi. Každý reálna cirkev je iba potiaľ pravá, pokiaľ prijme záväzok náboženstva rozumu a postupne opúšťa svoju kultovú vieru – platí to aj pre jej úradných služobníkov. Tí, ktorí trvajú na kultovej viere proti morálnemu náboženstvu, konajú pseudoslužbu.

Kant delí náboženstvá podľa pôvodu na (a) zjavené (musím najprv niečo poznať ako prikázanie Božie, aby som to uznal za povinnosť) a (b) prirodzené (najprv viem, že je niečo povinnosťou, potom to môžem uznať za Božské). Čistý racionalista je ten, kto pripúšťa nadprirodzené zjavenia, ale nepovažuje ich za nevyhnutné pre náboženstvo. Podľa kvality (schopnosti byť zdieľané) rozlišuje náboženstvo (a) prirodzené, o ktorom sa každý môže presvedčiť vlastným rozumom a (b) naučené náboženstvo, ktoré sa šíri učenosťou³³. Kresťanstvo považuje za prirodzené a zjavené náboženstvo zároveň, lebo na jednej strane vyznáva princíp „nie vonkajšie rituály, ale založenie srdca“, a súčasne predkladá články

²⁹ Cf. *ibid.*, s. 808

³⁰ Keďže Kant odmieta akúkoľvek zásluhovosť či zástupnosť morálneho jednania, život Ježiša z Nazaretu pre neho nie je *zástupným vykúpením*, uzmiernením, ako tomu veria kresťania, ale skôr *príkladným uzmiernením*.

³¹ Kant zdôrazňuje nutnosť fixácie náboženstva písomne: náboženstvo založené na (ústnej) tradícii spravidla neodolá asimilačným tlakom, keď sa ocitne v diaspóre.

³² Cf. *ibid.*, s. 821

³³ Cf. *ibid.*, s. 824

viery, ku ktorým sa nedá dôjsť rozumom. Kresťanstvo sa najprv začalo opierať o malý počet učencov Písma (klerikov), proti ktorým stál veľký počet neučených (laikov). Kant navrhuje, aby sa to *učené* ctilo ako prostriedok na účel náboženstva rozumu v kresťanskej viere. To považuje za pravú službu cirkvi pod panstvom dobrého princípu. Tá sa mení na pseudoslužbu, ak stavia zjavenú vieru pred náboženstvo rozumu. Služba (*ministerium*) sa mení na ovládanie (*imperium*).

Antropomorfizmus, ktorý inak nie je nebezpečný, nás podľa Kanta vedie k snahe preukazovať sa Bohu ako nehodní a poslušní služobníci, aj keď to vôbec neosoží moralite³⁴. Tak vzniká náboženský sebaklam (*Religionswahn*). „Všetko, čo si okrem dobrej zmeny života človek myslí, že môže robiť, aby sa stal Bohu milým, je číry náboženský klam a pseudoslužba božia“³⁵.

Kant vyzdvihuje úlohu svedomia a postuluje maximu istoty: „To, čo ako prostriedok alebo podmienku blaženosti nepoznám podľa vlastného rozumu, ale prostredníctvom zjavenia alebo ako odovzdanú historickú vieru, môžem prevziať do môjho vyznania, pokiaľ to nie je v rozpore s čistými morálnymi článkami, pričom to však nemôžem vyznávať a veriť ako isté, ale taktiež to nemôžem odložiť ako zlé.“³⁶.

Kant razantne odmieta „prostriedky milosti“ ako možné cesty k mravnosti³⁷: (a) modlitba ako vnútorná bohoslužba je pre neho poverčivý klam – je to iba vyjadrené prianie, ktoré nevedie k mravnej premene a nemá žiadny priamy vplyv na Božiu priazeň, (b) verejné bohoslužby azda prinášajú niečo pre politickú obec, pre obec etickú však nemajú žiadnu hodnotu, (c) krst ako iniciácia do cirkvi nás uvádza do klamu, že naše zlo by mohlo byť „zmyté“ bez nášho morálneho pričinenia a (d) spoločné prijímania sú síce dobrým prostriedkom na povzbudenie mravnosti a bratskej lásky, ale nerobia nás mravnejšími, preto ani milšími Bohu.

ZHRNUTIE

Kant sa stavia proti takým predstavám o Bohu, ktoré potlačujú slobodu a hodnotu ľudstva. Človek má hodnotu aj svoj cieľ sám v sebe. Iné než mravné náboženstvo je podľa neho neospravedlniteľné.

Kant náboženstvo nepochybne moralizuje. Náboženstvo prestáva existovať, zostáva len číry morálny zákon. Pri pohľade na zlo radikalizuje skúsenosť omylu a viny. Zlo nie je príležitostné zlyhanie ale stav, v ktorom sa človek nachádza neustále počas celého života³⁸. Človek začína od zla. Nikdy nemôže byť konečne dobrým, vždy iba *in potentio*. Rozpor medzi požiadavkou slobody (ktorá je predpokladom morálneho konania) a činom, ktorý je

³⁴ Cf. *ibid.*, s. 840

³⁵ *Ibid.*, s. 842

³⁶ Cf. *ibid.*, s. 863

³⁷ Cf. *ibid.*, s. 868

³⁸ Cf. Schaeffler: *Filosofie náboženství*, s. 59

vždy udalosťou v rámci kauzality prekonáva prizvaním Boha ako regulatívnej idey, pôvodcu prírodného a súčasne aj mravného zákona, ktorý garantuje morálnemu konaniu fyzickú pôsobnosť.

Dialektika teoretického používania rozumu bráni, aby sme svet pokladali za daný, a nie za uložený. Dialektika používania praktického rozumu ukazuje, že konanie sa stáva vnútorne rozporným, ak sa človek s nádejou nevzťahuje k základu svojej autonómie, ktorý sa od neho samého líši, a ktorým nemôže disponovať. Slovo Boh už u Kanta neznamená posledný základ všetkého súcneho, ako to bolo v ontoteológii. Boh je teraz tá skutočnosť, na ktorú sa má človek zamerať s nádejou, ak má dôjsť k obnove autonómie jeho rozumu.

Kantov pojem náboženstva označuje vzťah človeka k predmetu svojej nádeje. Je to vzťah, ktorý chráni rozum pred vnútorným rozporom *eo ipso* pred sebazničením.

LITERATÚRA

- [1] Bible Kralická.
- [2] BOHATEC, Josef. *Die Religionsphilosophie Kants in der „Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft“: Mit besonderer Berücksichtigung ihrer theologisch-dogmatischen Quellen*. 1. vyd. Hoffmann und Campe: Hamburg. 1938.
- [3] Immanuel Kant. [online]. Wikipedia, Die freie Enzyklopädie. [cit. 10. 1. 2006]. Dostupný z WWW: http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Immanuel_Kant&oldid=12510188.
- [4] KANT, Immanuel. *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*. In WEISCHEDEL, Wilhelm (ed.). *Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie*. 1. vyd. Insel: Wiesbaden. 1956.
- [5] KANT, Immanuel. *Religion within the limits of Reason alone*. Prel. T. M. Greene, H. H. Hudson. 2. vyd. Harper: New York. 1960.
- [6] ROSSI, Philip. *Kant's Philosophy of Religion*. [online]. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2005 Edition), [cit. 10. 1. 2006]. Dostupný z WWW: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2005/entries/kant-religion/>.
- [7] SCHAEFFLER, Richard. *Filosofie náboženství*. Prel. J. Poláková. 1. vyd. Praha: Academia, 2003. 224 s. ISBN 80-200-1195-1.
- [8] SILBER, John R. *The ethical significance of Kant's Religion*. In KANT, Immanuel. *Religion within the limits of Reason alone*. Prel. T. M. Greene, H. H. Hudson. 2. vyd. Harper: New York. 1960.
- [9] STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Prel. M. Petříček, P. Rezek, K. Šprunk. 7. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000. 632 s. ISBN 80-7192-500-2.